

SARKİS BALYAN IN THE LIGHT OF ARCHIVES

Sarkis Balyan is the best known personality of Balyan Family which has dealt with architecture for a few generations during 19th century. There is insufficient and contrasting information on the duties, store of architectural knowledge, education and buildings of Sarkis Balyan in the studies prepared for architectural history of westernization period. In the present study carried out in paralel to Otoman Archives, we could enlight some points on Sarkis Balyan. Real architects of some buildings which were attributed to him have been put forward.

Anabtar Kelimeler: Sarkis Balyan, OsmanlıArşivleri, Son Dönem Sarayları
Key Words: Sarkis Balyan, Otoman Architecture, Last Period Palaces

Sarkis Balyan (Resim:1) XIX. yüzyıl boyunca birkaç nesil halinde mimar kalfalığı yapmış olan Balyan Ailesi'nin en tanınan simasıdır. 1831 yılında İstanbul'da doğan Sarkis Balyan¹, dedesi Kırkor (1764/1831) ve babası Garabed (1800/1866) gibi saraya yakın olmuş, bunun sonucunda da birçok yapının inşasında görev almıştır. Üstlendiği görevlerin niteliği, mimari bilgi ve birikimi, eğitimi ve inşa ettiği yapılar hakkında, batılılaşma dönemi mimarlık tarihinize ilişkin hazırlanan çalışmalarda çelişkili ve yetersiz bilgiler bulunmaktadır. Sarkis Balyan'ın gerçek konumu, Osmanlı arşiv belgelerinde yer almaktadır.

Sarkis Balyan ile ilgili en erken tarihli arşiv belgesi 7 Ağustos 1853 tarihli'dir. Kendisine inşa ettirilen bir yapının kısa bir süre sonra duvarı yıkılmış ve bu nedenle de hapse girmiştir. Babası Garabet Kalfa'nın kefaleti ile serbest kalır².

Ancak bir yıl sonra Ayasofya yakınında tamir ettiği bir hanın çatısı çökmüş ve han sahibi Hacı İbrahim Ağa, kendisi hakkında Ticaret Nezareti'ne şikâyetle bulunmuştur.³

Bu belgeler Sarkis Balyan'ın inşaat işlerindeki ilk deneyimlerinin başarısızlığını ortaya koymasının yanında çok daha önemli bir gerçeği açığa çıkarmaktadır. Pars Tuğlacı⁴

ve Kevork Pamukçıyan⁵ aynı tarihlerde Sarkis Balyan'ın Paris'te mimarlık eğitimi aldığını ve 1855'te École des Beaux-Arts'dan mezun olduğunu belirtmektedirler. Oysa elde ettiğimiz belgeler, Sarkis Kalfa'nın aynı tarihlerde İstanbul'da olduğunu ve mimarlık eğitimi almadığını göstermektedir. Aygül Ağır'ın École des Beaux-Arts ile yaptığı bir yazışma da bu belgeleri desteklemektedir. Ağır'a École des Beaux-Arts'dan gelen 4 Mayıs 1999 tarihli mektup Balyan Ailesi'nin hiçbir ferдинin bu okulda eğitim almadığını bildirmektedir.⁶

Resim 1. Sarkis Balyan (Pars Tuğlacı'dan)

* Bu makale Gazı Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nce 3-6 Mayıs 2006 tarihleri arasında düzenlenen "X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu"na bildiri olarak sunulmuş, basılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üni. Güzel Sanatlar Fak. Temel Eğitim Bölümü Erzurum.

1 Pars Tuğlacı, **Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesinin Rolü**, İstanbul 1993, s. 429.

2 "Ticaret Nezareti'ne

Suret-i işâr-i vâilâniyle evrak-ı melfute müeddâsı malûm-i senâveri olarak meclis-i vâlaya havale ile ledeyy'ül mütalaa bunlarca bu vechile harekete cesaretle uygunsuz şey olarak müttehim bulunmuş olduklarından hecm olunmuş olan duvarın ebnîye tarafından mahsusu rûnâsib bir halife rızâm ile mesarif-i vâkâsı taraflarından verilerek halis harc ile kendilerine inşa ve ikmal ettirilmesi ve canib-i ticarete mahbusen tevkîf ettirilmiş olan Sarkis Kalfa'nın şimşiyeye değin hapsi ve divar-i mezkurun ber minval-i muharrer kendilerine yaptırılması ceza-yı kâfi görüneceğine ve bade ezim böyle hilaf-ı rıza harekete bulunmayacağına Karabet Kalfa dahi gelip taahhüt eylediğine nazaran mersumun ticaret hanece kavî kefilî olunarak sebtilerin tahliyesi hususlarının sîb-i destunlerine havalesi tezekkür kılınarak evrak-ı mezkure iade kılınmış olmakla icabının ifası mütevakıf himem-i behiyyelerdir". **Başbakanlık Osmanlı Arşiv** (Bundan Sonra BOA olarak belirtilecek), A. MKT. NZD. Dosya No: 85, Gömlek No: 40, Tarih: 2 Zilkade 1269/ 7 Ağustos 1853.

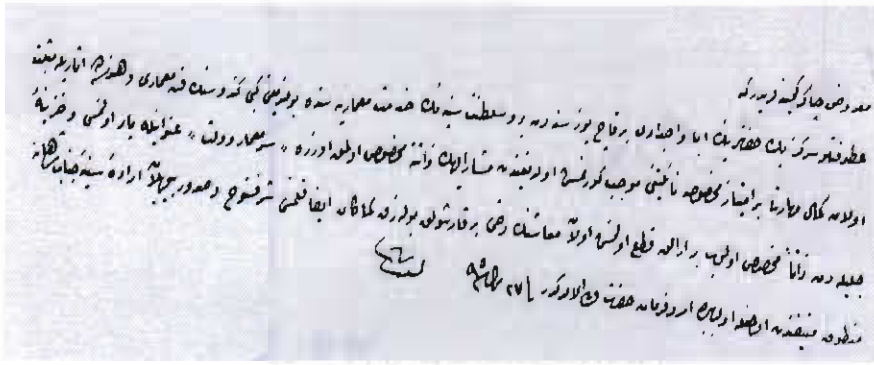
3 Ticaret Nezareti-celilesine

Hacı İbrahim Ağa'nın Ayasofya'da nuntasarraf olup Sarkis Kalfa marifetiyle benüz tamir ve inşa ettirmiş olduğu hanın sakafı münhedim olduğundan habs ile bil' keşf icabının icrası istüdasıyla tekdüm eylediği müzekkere manzur-i valalan buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış olmakla usul ve nizamına tevfikân icabının icrası mütevakıf himem-i behiyyeleridir efendim. Ba-emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l nimâ". **BOA**, A.MKT. NZD, Dosya No: 122, Gömlek No: 66, Tarih: Fi 19 R. Evvel 1271/ 10 Aralık 1854.

4 Pars Tuğlacı, **a.g.e.**, s.429

5 Kevork Pamukçıyan, **Biyografileriyle Ermeniler**, cilt IV, İstanbul 2003, s.97

6 Ağır, Aygül, "Balyan Ailesi'nin Mimarlığında Palladio İzleri", **EJOS**, IV (2001), M. Kiel, N. Landman & H. Theunnissen (eds.), **Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht – The Netherlands, August 23-28, 1999**, No:3, 1-24.

Resim 2: Sarkis Balyan'a "Sermimar-ı Devlet" Payesinin verilmesine ilişkin irade. BOA. İrade Dabltıye No:62375

Sarkis Balyan'ın "hasşa mimarı" olduđu⁷ ve Osmanlı'nın son başmimarlık unvanını taşıdığı ve O'nun ölümüyle de Osmanlı Devleti'nde başmimarlık görev ve unvanının sona erdiği bilgisi de yanlıştır. Pars Tuğlacı, Sarkis Balyan'a Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde 31 Mart 1878 tarihinde bir ferman ile başmimarlık verildiğini belirtse de⁸ bu belge bir ferman değil bir iradedir (Resim:2) ve verilen "sermimar-ı devlet" unvanı bir kadro unvanı değil, kişisel bir imtiyaz olarak verilmiş bir payedir.⁹ Osmanlı Devleti'nde başmimarlık unvanı Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831'de lağvıyla ortadan kalmış ve bu unvanı taşıyan son kişi de Seyyit Abdülhalim Efendi olmuştur.¹⁰

Hassa Mimarlar Ocağı'nın kaldırılışından sonra "hasşa"¹¹ tabiri mimarlar için kullanılmamıştır. Ermeni kalfalar XIX. yüzyıl başından itibaren gerek Hassa Mimarlar Ocağı'nda ve gerekse de bu kurumun kaldırılışından sonra kurulan Ebniye Müdürlüğü¹² içinde mimar olarak görev almamışlardır.¹³ XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı mimarlık teşkilatı yeniden yapılandırılmış bina inşa ve onarımında

münakasa (açık eksiltme) adı verilen bir ihale sistemine geçilmiştir. Ancak bu sistemde gelir seviyesi düşük olan yerli mimarlar yanında maddi birikimleri bulunan ve finans kaynaklarına yakınlıkları ile tanınan Ermeni kalfalar öne çıkmıştır. Bina planları ihalelerden önce hazırlanmaktadır.

Resim 3: Taşkılla (Mecidiye Kışlası)

7 Afife Batur, "Balyan Ailesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt:2, s.40.

8 Pars Tuğlacı, a.g.e., s.435.

9 Belgenin transkripsiyonu şöyledir: "Mâruz-i çâker-i kemîneleridir ki / atüfetlü Serkiz Bey hazretlerinin ebâ ve ecdadı birkaç yüz seneden beri saltanat-ı seniyyenin hicmet-i mimariyesinde bulunduğu gibi kendisinin fenn-i mimari ve hendesede âsânyıla müsbet / olan kemâl-i mahareti bir imtiyaz-ı mahsusâ nailiyetini mücib görmüş olduğundan müşâruileyhin **zatuna mahsus olmak üzere sermimar-ı devlet unvanıyla yâd olunması** ve *hazine-i / celileden zaten mahsus olup bir aralık kat olunmuş olan maaşının dahi bir karşılık bulunarak kemâkân ifâ kılınması şeref sunûh ve sudûr buyurulan irade-i seniyye-i cenâb-ı şâhâne / mantûk-u mülifinden olmakla ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyy'ül emcindir". BOA, İ.DH. No. 62375, Tarih: 27 Revvel 1295 / 31 Mart 1878.*

10 BOA, , Cevdet Saray No:2860, Tarih: 1247 / 1831.

11 Hassa: padişahlara ve saraylara mahsus hizmetler hakkında kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt: 1, İstanbul 1983, s.758.

12 Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831'de kaldırılışından sonra iki yeni birim kurulur. Bunlardan birincisi genel imar ve inşa programlarını hazırlayan ve plan çizimlerini yapan Ebniye Müdürlüğü, ikincisi de saray ve kasırların tamir ve inşası ile görevli Ebniye-i Miriye Tamirat Müdürlüğü. Bu müdürlük 1861 sonrasında Ebniye-i Seniyye İdaresi olarak adlandırılır. Selman Can, **Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s.17-18.

13 Ebniye Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi'nin hazırladığı layhaya göre teşkilat içerisinde kırkı aşkın mimar halifesi vardır ve bunların içinde gayri-müslim yoktur. BOA. Hatt-ı Humayun No: 26244.

Resim 4: Mekteb-i Harbiye (Askeri Müze)

Yapıların gerçek mimarları ile planını uygulayanlar farklı kişilerdir. Ermeni kalfalar inşa ettikleri yapıların çoğunluğunda mimar değil müteahhitlik işlevi

üstlenmişlerdir.¹⁴ Bu nedenle Sarkis Balyan, Osmanlı mimarlık teşkilatı içerisinde mimar olarak hiçbir dönemde yer almamış, müteahhit olarak çalışmıştır. Sultan Abdülaziz Dönemi'nde inşaat sektörünün en önde gelen müteahhidi Sarkis Balyan olmuş ve onlarca yapının ihalesini üzerine almıştır.

Sultan Abdülaziz'in desteği ile "Şirket-i Nâfia-i Osmânî" adıyla İmparatorluğun ilk inşaat şirketini de Sarkis Balyan kurmuştur. İnşaat işlerinde kullanılan ve Avrupa'dan getirilen malların yurtiçinde üretimi için bir şirket kurulmasını 9 Eylül 1872 tarihli bir layiha ile saraya sunmuş¹⁵ ve 5 Ağustos 1873'de nizamnamesi hazırlanarak faaliyete başlamıştır.¹⁶ Ayrıca kendisine teminat talep etmeksizin Mersin-Tarsus-Adana ve Bandırma-Balıkesir-Karacabey arasında demiryolu inşası ve bunların işletmesi için 99 yıllık imtiyaz tanınmış, İstanbul-Bandırma arasında vapur işletme ruhsatı da verilmiştir.¹⁷

Resim 5: Yıldız Hamidiye Camii

14 BOA, A.MKT.MVL, Dosya No: 65, Vesika No:14, Tarih: 9 C.âhır 1269 / 20 Mart 1253

15 BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 446, Gömlek No: 100, Tarih: 6 Receb 1289/ 9 Eylül 1872

16 BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 460, Gömlek No: 55, Tarih: 10 C.âhır 1290/ 5 Ağustos 1873

17 BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 468, Gömlek No: 25, Tarih: 20 Ramazan 1290 / 11 Kasım 1875

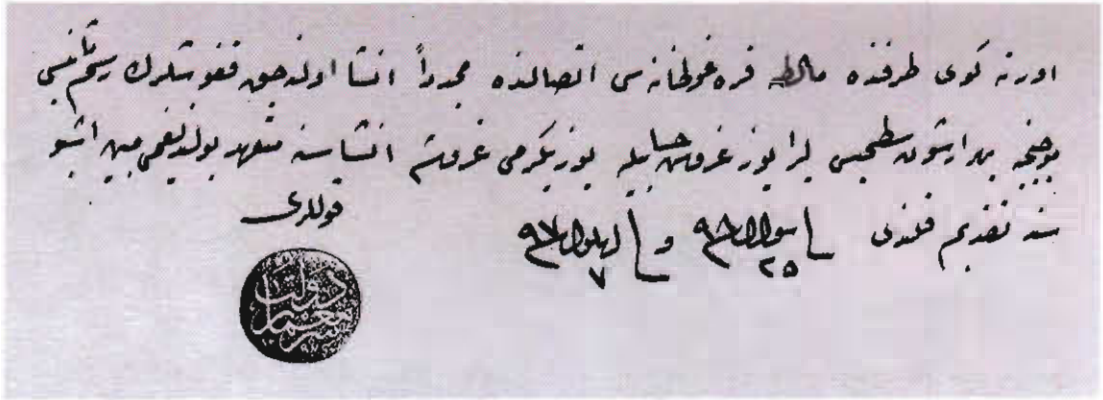

Resim 6: Yeni Çırağan Sarayı

Bunlarla birlikte İstanbul'da Kuruçeşme Adası bir liman ve fabrika yapması şartıyla temlikten Sarkis Balyan'a tahsis edilmiştir.¹⁸

Sahip olduğu şirket maden işletmeciliğine de girişmiş ve bu amaçla Kastamonu vilayeti dâhilinde Bartın

ve Cide kazalarında kırk yıl süreyle kömür çıkarma imtiyazını ele geçirmiştir.¹⁹ Osmanlı mimarlık örgütünün XIX. yüzyıldaki değişim süreci yeterince incelenmediği ve münakasa sistemi hakkında fikir sahibi olunmadığı için Sarkis Balyan inşa veya tamir ettiği yapılarda müteahhit olarak değil mimar olarak algılanmıştır. Sarkis Balyan'ın eseri olarak bilinen Taşkaşla²⁰ (Resim:3) ve Harbiye Mektebi²¹ (Resim:4) İngiliz Mimar William James Smith'indir.²² Yine Sarkis Balyan'a bağlanan Yıldız Hamidiye Camii²³ (Resim:5) Ebniye-i Seniyye mimarlarından Rum Nikolaki Efendi'nindir.²⁴ Yeni Çırağan Sarayı'nın (Resim:6) mimarı olarak birçok kaynakta Serkis Balyan'ın ismi geçmesine rağmen, saray ile ilgili olarak incelenen hiç bir belgede bu bilgiyi doğrulayacak açık bir kayda rastlanılmamıştır. Saray inşaatında görevli kalfalardan biri olarak görülen Sarkis Bey, kardeşi Agop Balyan ile birlikte sarayın müteahhitliğini yapmıştır.²⁵

Resim 7: Malta Karakolu Koşuşları'nın Müteahhitliğini Üstlenen Sarkis Balyan'ın Taahhüt Senedi. BOA.Y.PRK.HH. Dosya No: 8, Gömlek No: 32

18 BOA, İ.DH. No: 63793, Tarih: 20 Cevvel 1296 / 12 Mayıs 1879

19 BOA, Meclis-i Vükela Mazbatası, Dosya No: 179, Gömlek No: 78, Tarih: 16 Ramazan 1331 / 19 Ağustos 1913

20 Pars Tuğlacı, a.g.e., s. 534.

21 Tülin Çoruhlu, "Mekte-i Hadise", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:5, s.372.

22 BOA, HH. EBA, Dosya No:1, Gömlek No:4, 23 Safer 1267 / 29 Aralık 1850.

23 Pars Tuğlacı, a.g.e., s. 497.

24 *Dolmabahçe Sarayı Arşivi*, Bırak No:II / 989.

25 BOA, Hazine-i Hassa No:50 ve *Dolmabahçe Sarayı Arşivi*, Defter No:4672, Selman CAN, *Belgelerle Çırağan Sarayı*, Ankara 1999, s.17

Sarkis Balyan'ın yaptığı inşaatlara ilişkin imzaladığı taahhüt senetleri O'nun müteahhittliğinin açık delilleridir. Örneğin 1881 yılı Eylül ayında Malta Karakolu'na ait koğuşların inşası için hazırlanan keşif defterinde kendi mührünü taşıyan taahhüt senedi şöyledir;

"Ortaköy tarafında Malta Karakolbanesi ittisatinde müceddeden inşa olunacak koğuşların resmi sânisî mucibince beher arşın-ı sahibîsi lira yüz kuruş besabıyla yüz yirmi (bin) kuruşa inşasına **müteabbî** bulunduğumu mübeyyin iş bu sened takdim kıldını Fi 25 Şevval sene 97 ve Fi 7 Eylül sene 97. Kulları (Mübür: Sermimar-ı Devlet)". (Resim:7)

Keşif defteri içerisinde yer alan planların altında bulunan Mühendis Seyyit Mehmet Tefvik inihtrü de yapının gerçek nûmarını göstermektedir.²⁶ Ayrıca Sultan II. Abdülhamid döneminde kendisiyle ilgili yolsuzluk iddialarını içeren bütün yazışmalarda inşa ettiği yapılarda müteahhit konumunda olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir.²⁷

Sarkis Balyan hakkında, inşa ettiği yapıların birçoğunda haksız kazanç elde ettiği ve zimmetine para geçirdiği gerekçesiyle 1882-1886 yılları arasında soruşturma açılıp mahkemeye sevk edilmiş ve sonuçta üç yüz bin lirayı aşkın bir yolsuzluğu tespit edilmiştir.²⁸ Mahkeme kararıyla bütün mal varlığına el konulsa da²⁹ 1888'de sarayın başdoktoru Mavroyani Efendi'nin aracılığı ile Sultan II. Abdülhamid tarafından affedilir.³⁰ Ancak bu tarihten sonra Balyan ailesi büyük çaplı inşaat işlerinden uzak tutulup gözden düşmüşlerdir.

Son dönem Osmanlı mimarlık tarihine ilişkin bilgilerimiz arşiv belgeleri ışığında yeniden şekillenmektedir. Sağlıklı değerlendirmeler ve Sanat Tarihi literatürünün düzeltilmesi için belgesel nitelikli çalışmalara daha fazla ihtiyaç olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- Ağır, Aygül, "Balyan Ailesi'nin Mimarlığında Palladio İzleri", EJOS, IV (2001), M. Kiel, N Landman & H. Theunnissen (eds.), **Proceeding of the 11th International Congress of Turkish Art, Utreeth – The Nedherlands August 23-28, 1999**, No:3, 1-24
- Batur, Afife; "Balyan Ailesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt:2, s.35-41
- Can, Selman; **Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi

Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000

Can, Selman; **Belgelerle Çırağan Sarayı**, Ankara 1999.

Çoruhlu, Tülin; "Mekte-i Harbiye", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt:5, s.372.

Pakalın, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt: I, İstanbul 1983.

Pamukciyan, Kevork; **Biyografileriyle Ermeniler**, cilt IV, İstanbul 2003.

Tuğlacı, Pars; Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesinin Rolü, İstanbul 1993.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

- A. MKT. MVL, Dosya No:65, Vesika No:14
- A. MKT. NZD, Dosya No:85, Gömlek No:40
- A.MKT. MHM, Dosya No:446, Gömlek No:100
- A.MKT. MHM, Dosya No:460, Gömlek No 55
- A.MKT. MHM, Dosya No:468, Gömlek No:25
- A.MKT. NZD, Dosya No:122, Gömlek No:66
- Cevdet Saray No:2860
- Hatt-ı Humayun No:26244.
- Hazine-i Hassa No:30
- HH. EBA, Dosya No:1, Gömlek No:4
- İ.DH, No:62375
- İ.DH, No:63793
- Meclis-i Vükela Mazbatası, Dosya No:179, Gömlek No:78
- Y.MTV Dosya No:35, Gömlek No:48
- Y.MTV, Dosya No:54, Gömlek No:38.
- Y.PRK. AZJ, Dosya No:13, Gömlek No:44
- Y.PRK. AZN, Dosya No:2, Gömlek No:49
- Y.PRK. HH. Dosya No:8, Gömlek No:32

Milli Saraylar Arşivi:

- Dolmabahçe Sarayı Arşivi, Defter No:4672
- Dolmabahçe Sarayı Arşivi, Evrak No: II / 989

26 BOA, Y.PRK. HH, Dosya No:8, Gömlek No:32, 25 Şevval 1298 / 10 Eylül 1881.

27 BOA, YA.Res. Dosya No: 1, Gömlek No: 28, Tarih:6 Re'wel 1295 / 10 Mart 1878, BOA, Y. MTV Dosya No: 35, Gömlek No 48, Tarih:17 Muharrem 1306 / 23 Eylül 1888

28 BOA, Y.PRK. AZN, Dosya No:2, Gömlek No:49, Tarih:17 Şevval 1303 / 19 Temmuz 1886

29 BOA, Y.PRK. AZJ, Dosya No:13, Gömlek No:44, Tarih:26 Temmuz 1304 / 7 Ağustos 1888

30 BOA, Y.MTV, Dosya No 54, Gömlek No:38.